

Stichting Winterswijkse Synagoge Jaarverslag 2023

Van Open Joodse huizen tot vrijwilligers, muziek, chanoeka en winteropenstelling

Het bestuur van de Stichting Winterswijkse Synagoge telde in 2023 negen leden. Fons Catau (voorzitter), Jik Nihom (secretaris), Mirjam Schwarz (penningmeester en NIG). Leden: Doede Sijtsma, Harry Meulenkamp, Inge Heijna (vanaf januari 2023), Sjoerd van der Werf, Taliet van der Neut, Ben Westerveld (adviseur - gebouwbeheer). Tot medio 2023 werd gebruik gemaakt van de diensten van Anja Roerdink, die het bestuur vanaf 2022 op financieel gebied heeft ondersteund. In mei werd een kascommissie samengesteld bestaande

uit Carl Drees en Willy Hemink. Zij keurden het financieel verslag en de begroting goed, waarna de penningmeester over 2022 kon worden gedechargeerd. Het bestuur vergaderde zeven maal regulier, wat werd vastgelegd in notulen, actiepunten en besluiten. In augustus werd de jaarlijkse themavergadering gehouden, ditmaal bij Ankom'm'n. In efficiënte opzet kwamen daar in de ochtendsessie aan de orde: bestuurlijke evaluatie, governance en organisatie.

Voorafgaand aan de themadag zijn functioneringsgesprekken met alle bestuursleden gevoerd die als constructief zijn ervaren. Vervolgens werd gesproken en besloten over vrijwilligersbeleid, vergader- en werkgroeporganisatie, versterking van de organisatie als geheel. 's Middags werd een visiedocument besproken en uitgewerkt, onder meer over restauratie en museumfunctie. Deze onderwerpen vormden over 2023 de hoofdpunten van aandacht voor het bestuur en zullen dat naar verwachting ook over 2024 zijn.

Kunstoer

Kunstoer laat in het Pinksterweekeinde het werk van allerlei kunstenaars zien op bijzondere plaatsen. De synagoge bood ruimte aan twee: in de tuin waren het de beelden van de Duitse kunstenaar Wally Leiking, binnen waren het de foto's van Ruud Smit. Wally Leiking maakt sculpturen van drijfhout, dat zij daardoor weer tot leven brengt. Ruud Smit liet foto's zien van joodse begraafplaatsen in de Achterhoek. Dat zijn zijn bijzondere foto's, gemaakt met de bijna een eeuw oude Zeiss-Ikon Kolibri van Franziska Grün, die in de oorlog bij de grootouders van Ruud zat ondergedoken. Zij werd in 1944 met man en kind vermoord in Auschwitz. Na de oorlog werd de camera dierbaar bezit van Ruud. Fotograferen met deze camera vraagt

een bijzondere techniek, ook bij het afdrukken. Het resultaat was de hele maand juni in de synagoge te zien. Er was meer: Ruud trad in de sjoel ook op met zijn klassieke blazersen-

semble: van basblokfluit tot gemshoorn. Instrumenten met bijna net zo bijzondere historie als de camera. Onze deelname aan Kunstoer was goed voor 600 bezoekers.

Eerste twintig struikelstenen geplaatst

Voor het hek van de woning naast de synagoge liggen vijf Stolpersteine – struikelstenen is de vertaling van dat Duitse woord. De stenen zijn er op zondagmiddag 26 november neergelegd. Dat gebeurde op initiatief van de gemeenteraad van Winterswijk.

„Door het leggen van de struikelstenen gedenkt Winterswijk zijn joodse inwoners, die tijdens de Tweede Wereldoorlog buitengesloten, vervolgd en vermoord werden op grond van hun geloof. Mannen, vrouwen en kinderen. Dorpsgenoten”, zei Mirjam Schwarz op die zondagmiddag als voorzitter van de Joodse Gemeente Winterswijk.

In de voorbereidingscommissie voor de plaatsing van meer dan 300 struikelstenen zaten naast ambtenaar Marry Keur van de gemeente Winterswijk ook Mirjam Schwarz (namens de joodse gemeente Winterswijk), Henk Vis (namens de werkgroep Leren van de Oorlog)

Mirjam Schwarz bij de ceremonie in de Spoorstraat.

en Sjoerd van der Werf (namens de Stichting Winterswijkse Synagoge). In die novembermaand zijn er twintig struikelstenen gelegd: voor eenzelfde aantal bewoners van woningen in de Spoorstraat, Molenstraat,

Goudvinkenstraat en Stationsstraat. De komende jaren worden er nog meer Stolpersteine gelegd, elk jaar enkele tientallen, in totaal rond de 300. Voor elke steen wordt precies uitgezocht om welke woning het gaat en welke bewoners. Er wordt ook contact gezocht met nabestaanden. Als zij ermee instemmen worden de herdenkingsstenen gelegd, hebben zij er bezwaar tegen dan gaat het niet door.

Het leggen van de stenen is een idee van de Duitse kunstenaar Gunter Demnig. Dat ze ook in Winterswijk worden gelegd is een vervolg op het onderzoek naar het handelen van de gemeente in en na de Tweede Wereldoorlog. Dat spitste zich toe op de verkoop van onroerend goed van joodse eigenaren. De gemeente schonk de Stichting Cultuurbehoud Achterhoek, eigenaar van de synagoge, een geldbedrag voor de renovatie als herinnering aan joods Winterswijk. Tijdens het leggen van de stenen sprak Winterswijkse burgemeester Joris Bengevoerd van „kleine herdenkingstekens met een grote uitstraling.”

Gunter Demnig plaatste zelf de twintig Stolpersteine.

Vier Joodse huizen zijn geopend

De synagoge is in het voorjaar ook de plek voor Open Joodse Huizen. Op zondag 30 april waren er in Winterswijk vier van die huizen opengesteld. De sjoel was voor deze aflevering de plaats waar drie joodse verhalen werden verteld: van de families Nihom, Humberg en het bijzondere, want deels gezongen, verhaal ‘Ijs met slagroom’ over het bakkersgezin Weijel, dat lokaal befaamd was om zijn ijsproductie. Dit werd gepresenteerd door Henk Vis. Ook in de andere presentaties werden verhalen gebracht met een opmerkelijk randje. De geschiedenis van de familie Nihom werd verteld door achterkleinzoon Jik Nihom, tevens secretaris in het bestuur van Stichting Winterswijkse Synagoge. Het verhaal over de uit Borken ge-

Dicky Boekebinder in het gezin Bollen in Miste.

vuchte familie Humberg was Duits-talig, het werd verteld door de Duitsers Herman Ostendorp en Ulrich Bauhuis, die deze familiegeschiedenis hebben onderzocht.

Museum Wereld van Winters in de Meddosestraat was de plek voor de familie Philips, die op die plek hun manufactuurwinkel had. In boerderij het Bollenhuisje in Miste vertelde een kleinzoon van het echtpaar Bollen het verhaal van Dicky Boekebinder. Hij werd als zesjarige, afkomstig uit het westen van Nederland, opgenomen in het Achterhoekse gezin en overleefde zo de jodenvervolgung. In de Ratumse boerderij Leessinknijhuis woont nu Frederieke de Raat. Zij ploos het verhaal uit van Bep Kuijt, vluchteling, huis-houdster en onderduikster.

Brecht, Eisler en Weill op zondagmiddag

Muziek in de sjoel, zon 22 okt
Juul Beerda & Hanneke Evink

Muziek in de sjoel! Die was op zondagmiddag 5 november te horen in het kader van de herdenking van de Kristallnacht. Eerst vertelde Mirjam Schwarz over de vluchtelingenstroom in 1938 naar Winterswijk en het plaatselijke vluchtelingencomité. In het bijzonder vertelde zij de uiteindelijk treurig verlopen geschiedenis van haar tante Thea Windmuller en de uit Duitsland gevluchte Wolfgang Maas. Daarover verscheen van haar hand het boek Ik hoop dat alles weer gewoon wordt. Allard van Lenthe verhaalde over Bertolt Brecht, waarvan hij de liedteksten in het Nederlands heeft vertaald. Al in 1933 behoorde Brecht tot

de Duitse vluchtelingen en met hem de componisten Hanns Eisler en Kurt Weill. Eisler was later mede verantwoordelijk voor de liederen op teksten van Brecht. Daarin wordt de spot gedreven met de economische omstandigheden, met uitbuiting en klassenstrijd. Nu worden ze gezien als het hoogtepunt van de Duitse liedkunst; destijds werd het werk als Entartete Kunst weggezet.

Zangeres Hanneke Evink en accordeonist Juul Beerda brachten een achttal liederen over oorlog en moreel verval, van angst en verraad in een doodstille synagoge. Ze slooten af met Het Lied van de Moldau,

Muziek in de sjoel

Op zondagmiddag 5 november is het podium voor zangeres Hanneke Evink en accordeonist Juul Beerda met hun vertolking van de liederen van Bertolt Brecht, in het Nederlands vertaald door Allard van Lenthe. Voorafgaand aan de Brechtliederen wordt het verhaal verteld van vluchtelingen uit de jaren dertig, die ook bij Winterswijk de grens over zijn gekomen.

60+ Nederland
Stichting Winterswijkse Synagoge
Zondag 5 november • 15 uur
Spoorstraat 32 • Winterswijk
Toegang €12,50 • kaarten zijn te koop bij boekhandel Kramer (Wooldstraat) of te bestellen en betalen via info@boekhandelkramer.nl
www.synagogewinterswijk.nl

waarin het thema van het Israëli-sche volkslied weerklonk. Dat was met een al vier weken durende Gaza-oorlog een goede reden om de middag met het HaTikva (Hoop) af te sluiten.

Gehonoreerd: ondersteuning voor ons jaarprogramma

Sinds de oprichting in 2012 heeft de Stichting Winterswijkse Synagoge (tot enkele jaren geleden de Mr. F.W. Voorink Stichting genaamd) gezorgd voor een langzaam groeiend aanbod aan culturele activiteiten. Dat begon met lezingen, maar daar kwamen ook muzikavonden bij en enkele cursussen, elk jaar wat meer. En de onderwerpen varieerden ook: in 2023 ging het bijvoorbeeld over de joodse keuken, we zongen met chanoeka, we kwamen erachter dat een deel van de Duitse miljardairs het vermogen dankt aan

joodse landgenoten en we zagen de foto's van Achterhoekse joodse begraafplaatsen die dankzij de oude camera van 'Franzi' Grün werden gemaakt.

Die activiteiten kosten geld en leveren geld op. Ze kosten geld, omdat de maker (de schrijver, fotograaf, de samensteller) voor zijn werk moet worden betaald, terwijl ook het publiciteitsmateriaal niet gratis uit de printers rolt. Het levert geld

op, omdat de bezoekers entree of een vrijwillige bijdrage betalen. Die balans is niet altijd positief: als stichting hebben we weliswaar geen winstoogmerk, maar we willen wel dat het culturele aanbod zichzelf financieel kan bedruipen.

Voor een beter financieel fundament hebben we de gemeente Winterswijk om een activiteiten subsidie gevraagd. Die werd in het najaar toegekend. Dat betekent dat we in 2023, maar ook in 2024, een groter budget hebben voor onze activiteiten. Gemeente, bedankt!

Ook digitaal gaat er wel eens een brief de deur uit, bijvoorbeeld om een gulle gever te bedanken. We kregen dit jaar bijvoorbeeld geheel onverwachts een schenking van 1000 euro van een Winterswijkse echtpaar. Dan is een bedankje van het bestuur wel op zijn plaats. Ook een Amerikaanse stichting, opgericht door een nabestaande van een Holocaust-overlevende, heeft ons weer met een genereuze gift bedacht. De schenkers willen meestal onbekend blijven. Maar we willen

Schenken

wel graag naar buiten brengen dat wij als bestuur van de Stichting Winterswijkse Synagoge heel erg blij zijn met deze, vaak onverwachte, schenkingen.

Wij zijn minstens zo blij met de bedragen die worden gegeven tijdens de rondleidingen. Daar moet voor worden betaald, maar het komt vaak voor dat bezoekers meer geven dan de gebruikelijke toegangsprijs. We zijn dankbaar dat bezoekers ons op

deze manier helpen om het Joodse verhaal van Winterswijk te kunnen vertellen. De synagoge heeft in de Stichting Cultuurbehoud Achterhoek een goede eigenaar gevonden. Dat neemt niet weg dat de Stichting Winterswijkse Synagoge zelf geld moet 'verdienen' om dat verhaal van Joods Winterswijk naar buiten te brengen. Met financiële steun van de meest uiteenlopende mensen, Winterswijkers maar ook (ver) daarbuiten, en instellingen slagen wij daar goed in. Dank!

Ga in debat!

Landbouwer, politicus en filosoof Sybe Schaap schreef een boek over de rechtsstaat, vertrouwen in de overheid, kritiek op de democratie en de rol van burgers en populist in het debat. Hij vertelt daarover en nodigt iedereen uit om daarover in debat te gaan.

Zaterdag 23 september
13.30 uur • MuseumFabriek • €10
Laan van Hilbelink 6-10

60+ Nederland
Stichting Winterswijkse Synagoge
www.synagogewinterswijk.nl

(Niet in) debat

Debatdag, zat 23 sep, Sybe Schaap

Op papier klonk het goed: een debat over de rol van de overheid, de burger en de populist. Daarvoor hadden we Sybe Schaap, landbouwer, politicus en filosoof uitgenodigd. Hij had een analyse gemaakt van de rechtsstaat, het dalende vertrouwen in de Nederlandse overheid, kritiek op de democratie en de rol van burgers en populist in het openbare debat.

In de Museumfabriek wilden we daarover op zaterdag 23 september in debat met inwoners. De belangstelling voor dit openbare gesprek was er echter niet, de bijeenkomst ging daarom niet door. Dat vinden wij jammer, want we denken dat er in Winterswijk zinvolle openbare gesprekken mogelijk zijn over zulke onderwerpen als burgerschap, vertrouwen in de overheid, populisme en burgerrechten en -plichten. We bekijken hoe we dat zinvolle debat alsnog in onze gemeenschap kunnen voeren.

Monument open

Open Monumentendag, zon 10 sep

Aan de Open Monumentendag doet de synagoge altijd één dag mee. Inderdaad, omdat de zaterdag vanwege de sabbat niet open is, alleen de zondag. Het is een extra openstelling, waarbij op verschillende plekken het joodse verhaal van Winterswijk wordt verteld: in de sjoel zelf, maar ook in het mikwe en op de begraafplaats.

Vrijwillig

De werkracht van de Stichting Winterswijkse Synagoge is in 2023 uitgebreid met een tiental vrijwilligers. Zij ondersteunen vooral bij de bemensing tijdens activiteiten, met name de zomeropenstelling op de woensdag- en vrijdagmiddagen. Het is een gemêleerd gezelschap van mannen en vrouwen die om uiteenlopende redenen willen helpen het joodse verhaal te vertellen. Op 8 oktober was er een gezellige en nuttige bijeenkomst van vrijwilligers met het bestuur. Er werden ervaringen uitgewisseld en plannen gemaakt. Het bestuur is voornemens hier halfjaarlijkse herhalingen van te organiseren.

Nieuwsbrief

Het joodse verhaal van Winterswijk brengen we ook naar buiten met nieuwsbrieven, die naar een honderdtal geïnteresseerden, donateurs en relaties wordt gestuurd. In 2023 gebeurde dat drie keer: in april, in september en eind december. In deze nieuwsbrieven verwijzen we naar activiteiten die SWS organiseert, maar ook naar andere onderwerpen die met het Joodse verhaal van Winterswijk te maken hebben. Het streven is om elk kwartaal een nieuwsbrief uit te brengen.

Foto's

Fototentoonstelling: Synagogen in beeld – levende herinnering

Nog meer foto's: op vrijdag 30 juni vond in klein gezelschap de opening plaats van de fototentoonstelling over de Gelderse synagogen. Een reizende expositie die, na het Ety Hillesum Centrum in Deventer, ook Winterswijk aandeed.

Oud-docent beeldende kunst en fotograaf Ton Grubben reisde met zijn collega's Aimée Scheltens en Henk de Winder door Gelderland

en Overijssel om overal de schoonheid en sfeer van de synagogen vast te leggen. In alle plaatsen waren zij ook getroffen door de gastvrijheid en het enthousiasme van de vrijwilligers. Zij spraken met betrokkenen over de huidige betekenis van de gebouwen; de moeite die het kost om dit Joods erfgoed te behouden en te exploiteren. Deze fototentoonstelling was de hele zomer te bezoeken.

Miljardairs profiteerden van oorlogsleed

De Nazi-miljardairs van David de Jong, zondag 19 november

Porsche, Oetker, Flick: namen van het Duitse industriële grootkapitaal. Hun rijkdom hadden ze al voor de Weimar-republiek vergaard. De Holocaust stond hun verdere hebzucht niet in de weg. In een levendig interview door SWS-voorzitter Fons Catau vertelde onderzoeksjournalist en auteur David de Jong even vlot als schokkend hoe de vijf rijkste Duitse families alles in het werk stelden om beter te worden van oorlogsleed.

Dat sloot aan bij die andere bijeenkomst rond Bertolt Brecht: Erst kommt das Fressen, dann die Moral. Met het eufemisme arisering werden joodse bedrijven 'overgenomen'. Na de oorlog had het ontmaskeren van Nazi-families geen prioriteit. De winnaars waren gebaat bij po-

Journalist en schrijver David de Jong wordt geïnterviewd door SWS-voorzitter Fons Catau.

litieke stabiliteit ten tijde van de Koude Oorlog. Al tijdens de Neurenberg-processen werden de families ontzien. Hun geschiedenis werd witgewassen, hun verhalen soms ondersteund door goedgelovige joodse families die de Holocaust hadden overleefd. Cynisch is het dat

De Jong door geen enkele advocaat is benaderd wegens schending van goede naam en eer. Tachtig jaar na de oorlog wordt nog steeds gezwegen om geen aandacht te vestigen op een besmet verleden. De Jongs boek Nazimiljardairs is inmiddels in twintig talen vertaald.

Zes kaarsen op de grote menorah ontstoken

Chanoeka din 12 dec

Op de avond voor de zesde dag van het jaarlijkse chanoekafeest werden de kaarsen op de grote menorah (eigenlijk *chanoekiah*) ontstoken. Onder leiding van het rabbijnenechtpaar Heintz (uit Utrecht) werden, na de ontvangst met *soefganiot*, met een traditioneel groot gezelschap met veel kinderen ook de zes kaarsen op de kleinere kandelaars aangestoken. Ter inleiding schetste Jik Nihom hoe Chanoeka

ook verbonden is met antisemitisme; een historisch feit dat helaas weer actueel is met een aantal incidenten in Nederland. Historisch bijzonder was de, na de oorlogsjaren teruggevon-

den menorah, die de familie Tepasse (uit de aan het Woold grenzende buurtschap Barlo) aan de synagoge in Winterswijk heeft geschonken. In de nieuwsbrief van eind december werd al uitgebreid aandacht besteed aan dit prachtige zilveren exemplaar. Rabbijn Aryeh Heintz gaf er een kunsthistorische toelichting op, voor hij verder inging op het chanoeka-verhaal. Mevrouw Bracha Heintz gaf op wervende wijze haar visie op Chanoeka en de rol van jodendom in de huidige maatschappij.

In de winter...

In de donkere wintermaanden levert de synagoge van Winterswijk een bijzonder beeld op. Als alle lampen branden, straalt het gebouw aan de Spoorstraat volop leven uit. Het licht is een uitnodiging om in de laatste weken van het jaar binnen te komen. De sjoel was namelijk eind december ook op twee donderdagmiddagen geopend. Het was mogelijk om het

verhaal van de joodse geschiedenis van Winterswijk te beluisteren. Voor de openstelling op de donderdag 21 december melden zich geen bezoekers (wellicht kwam dat omdat het nog geen vakantie was) maar voor de openstelling op 28 december waren er achttien enthousiaste bezoekers. Aan het einde van het jaar gaan alle lampen van de sjoel weer branden...

In de zomer...

De zomeropenstelling is qua inspanning de grootste activiteit die er jaarlijks in de synagoge is. De rondleidingen zijn elke dinsdagavond in de zomermaanden juni, juli, augustus en de eerste helft van september. Op de donderdagavonden in juli en augustus zijn er Duitstalige rondleidingen.

Daarnaast hebben we in 2023 een begin gemaakt met middagopenstelling. In de vakantietijd is de synagoge dan geopend op woensdag en vrijdagmiddag, telkens van 14 tot 16.30 uur. Dan is er geen rondleiding met een gids, maar kunnen bezoekers wel vragen stellen aan de twee vrijwilligers die aanwezig zijn.

Memmisj

*Memmisj, de joodse keuken
zon 26 maart, Jonah Freud*

Op 26 maart presenteerde Jonah Freud in de synagoge niet alleen haar boek *Memmisj*, zij gaf tegelijkertijd een inkijkje in de eigen keuken, als schrijfster en liefhebster van de gastronomie. *Memmisj* – een term die warmte van de gerechten en liefde voor de kookkunst weerspiegelt – is een bundeling van gerechten die Jonah zelf lekker vindt en leuk om te maken. De Joodse context is voor haar niet bepalend. Ze vertelde over haar soms ambivalente verhouding tot het Jodendom. Haar wandeling door culturen leverde een waardevol boek op, wat werd onderstreept met een tiental gerechten en hapjes uit het boek, die zij na haar presentatie aanbood.

Eddo Verdoner:

Voorinklezing, din 25 april

Voor de Voorinklezing hadden we het genoeg weer een interessante spreker met landelijke bekendheid te mogen verwelkomen. De functie van Eddo Verdoner als Nationaal Coördinator Antisemitisme Bestrijding (NCAB) weerspiegelt al zijn landelijke betekenis. Opvallend is dat hij in april 2021 zelfs voor de 'Nationaal Coördinator tegen racisme en discriminatie' werd benoemd.

Hoewel Verdoner functioneert in nauw overleg met de andere NC's (er is er ook een op het gebied terrorisme) vraagt antisemitisme specifieke aandacht. Dat zegt al veel. De buitenlandse aspecten hield Verdoner buiten zijn betoog; de zorgen in Nederland zijn toenemend.

Bestrijding van antisemitisme begint bij monitoring - de meldingen nemen toe. Vervolgens gerichte voorlichting: educatieve program-

ma's om bewustwording te kweken over antisemitisme op scholen en in specifieke gemeenschappen. Iedere maatschappelijke onrust blijkt in de loop der eeuwen een argument om Joden te beschuldigen en te belagen, zo niet erger. Was het vroeger de pest; recenter zagen we het fenomeen natuurlijk tijdens de coronapandemie opduiken. Politie-

ke en economische instabiliteit zijn ook waarborgen voor antisemitische tendensen. Joden zijn als vanouds de kanaries in de kolenmijn. In een goed opgebouwd betoog toonde Verdoner zich strijdbaar en redelijk optimistisch. Het zoeken van de dialoog is zijn belangrijkste middel. Maar behalve adviseur en verbinder kan de NCAB ook optreden als aanjager. De anonieme circuits op sociale media vragen een actievere opstelling. En de NCAB speelt zeker een rol in de beveiliging van joodse mensen en gebouwen. Aan aanpassing van wetgeving is Verdoner nog niet toe. Tenslotte sprak hij over onze herdenkingscultuur. De Holocaust respectvol herdenken vraagt vooraleerst kennis over dit deel van ook onze geschiedenis en gaat dus hand in hand met educatie en voorlichting. Dit laat onverlet dat juist ongepast aanhalen van elementen uit de Holocaust zeker tegenwoordig een belangrijk onderdeel van antisemitisme vormt.